

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUNHARHU (P3)

2023

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 100

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 14.

RHUBIRIKI: XITSALWANA [50 WA TIMARAKA]**LEMUKA:**

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra vu3, XIYENGE XA A).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 50 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta 5 ta vuswikoti.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Ririmi na Xitayili, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta nthanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henhla na xa le hansi xikan'we na maavelo lawa ya tirhisiwaka ya timaraka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi xiyimo xa le henhla na xa le hansi.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50]

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu TIMARAKA TA 30	Xiyimo xa le henhla	28–30 -Mahlamulelo yo hlawuleka/lama tlhontlhaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke -Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhontlhaka miehleketo naswona leyi vupfeke -Mahungu ya veketeriwe hindlela yo hlawuleka naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	22–24 -Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfile -Mahungu ya veketeriwe kahle swinene naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	16–18 -Mahlamulelo lama amukelekaka -Miehleketo leyi nga na nkhlulukelano na ku khorwisa. -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	10–12 -Mahlamulelo ma na nkhlulukelano kun'wana -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeri -Ku na vumbhoni byitsongo bya maveketelelo na nkhlulukelano wa mahungu	4–6 -Mahlamulelo yo huhulula -Miehleketo yo hlanganahlangana yo va yi nga kongomisi mhaka. -Mahungu yo huhulula no vuyeleriwa -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhlulukelano

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
		25–27	19–21	13–15	7–9	0–3
	Xiyimo xa le hansi	-Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekiso swa xitsalwana xo hlawuleka no tlhontha miehleketo. -Miehleketo ya vutlhari no vupfa -Mahungu ya veketeriwe hindlela ya vutshila naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene -Miehleketo yi na nkhlukelano lowu eneleke na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahlenyana naswona ku na nkhlukelanonyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo hakanyingi a hi lama faneleke -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka maveketelelo lamanene na nkhlukelano wa mahungu.	-A nga kalangi a ringeta ku angula ku ya hi nhlokomhaka -Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokomhaka -A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvekile.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, nkucetelo, vundzeni na mahlawulelo ya marito Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona, mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo	Xiyimo xa le henhla	14–15 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hindlela yo hlawuleka no tsakisa -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila swinene.	11–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi faneleke minkarhi hinkwayo -Swihoxo swa ntivoririmi na mahikahatelo a swi talangi -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila.	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi ri tirhisiwile hi mfanelo ku hlamusela mahungu -Thoni hi leyi faneleke -Ku tirhisiwile ririmi ro amukeleka ku tiyisisa vundzeni bya hungu	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene. -Thoni na dikixini hi leswi swi nga faneriki -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi a ri twisiseki -Ntivoririmi wa mpimo wa le hansi swinene wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki.
		TIMARAKA TA 15	Xiyimoxa le hansi	13 -Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hindlela yo hlawuleka	10 -Ririmi ri koka miehleketo naswona hakanyingi ra vuyerisa -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila	7 -Matirhiselo lama faneleke ya ririmi eka minkarhi yin'wana -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe matirhiselo ya ririmi ya kayivelanyana
XIVUMBEKO Swihlawulekiso swa xitshuriwa. Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa.		5 -Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela ya xiyimo xa le henhla swinene.	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hindlela yo twisiseka. -Ku na nkhlukelano -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela leyinene. -Xitsalwana xa twisiseka	2 -Ku na timhakankulunyana leti faneleke -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana xa ha twisiseka hambileswi xi nga na swihoxo.	0–1 -Ku pfumaleka ka timhakankulu leti lavekaka -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana a xi twisiseki.
TIMARAKA TA 5						

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
	15–18	11–14	8–10	5–7	0–4
<p>VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO</p> <p>Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekiso/milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu</p> <p>TIMARAKA TA 18</p>	<p>-Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa. -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlulukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato</p>	<p>-Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlulukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato.</p>	<p>-Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa. -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlulukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo</p>	<p>-Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku na ku pfa ku humiwa emhakeni. -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala</p>	<p>-Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlulukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A ku tirhisiwanga milawu ya xivumbeko leyi faneleke.</p>

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI	10–12	8–9	6–7	4–5	0–3
Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelo na mapeletelo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka.	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo. -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana. -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlenganahlangana ka timhaka. -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
TIMARAKA TA 12					
MAAVELO YA TIMARAKA	25–30	19–23	14–17	9–12	0–7

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO KOMA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 20]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO	10–12	8–9	6–7	4–5	0–3
Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatele Swihlawulekiso/Milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu	-Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa. -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	-Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato	-Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka. -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	-Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku pfa ku humiwayana emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	-Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokohaka -A ku tirhisiwanga milawu ya xivumbeko lexi faneleke
TIMARAKA TA 12					
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI	7–8	5–6	4	3	0–2
Thoni, rhejisitaro, xitayili, ntivomarito wu fanele xikongomelo na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatele na mapeletele	-Thoni, rhejisitaro, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka	-Thoni, rhejisitaro, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene. -A ku tali ku va na swihoxo	-Thoni, rhejisitaro, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela. -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	-Thoni, rhejisitaro, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hanshi -Nhlamuselo a yi le rivaleni.	-Thoni, rhejisitaro, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka. -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
TIMARAKA TA 8					
MAAVELO YA TIMARAKA	17–20	13–15	10–11	7–8	0–5

MAAVELO YA TIMARAKA**XIYENGE XA A: XITSALWANA: TIMARAKA TA 50**

VUNDZENI NA MAKUNGUHATELO	(VM):	30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	15
XIVUMBEKO	(X):	<u>05</u>
NTSENGO		<u>50</u>

XIYENGE XA B: XITSALWAMBIKO XO LEHA: TIMARAKA TA 30

VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX):	18
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>12</u>
NTSENGO		<u>30</u>

XIYENGE XA C: XITSALWAMBIKO XO KOMA: TIMARAKA TA 20

VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX):	12
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>08</u>
NTSENGO		<u>20</u>

MIMFUNGHO YA MAKOREKETELO

MFUNGHO	NHLAMUSELO
–	Nkhwati /ntila ehansi ka xihoxo xin'wana na xin'wana.
ll	Etlhelo ra xinene eka swivulwa leswi nga twisisekiki.
=	Etlhelo ra xinene loko mukamberiwa a nga avangi xitshuriwa xa yena hi tindzimana.
m	Ku kombisa mbuyelelo wa timhaka kumbe marito.
↓	A nga fikangi emakumu ka pheji.
↑	A a fanele a sungurile ehenhla ka mintila leyi a nga yi tlula.
←	A a fanele a sungurile eku sunguleni ka ntila eximatsini.
→	A nga fikangi emakumu ka ntila eka tlhelo ra xinene.
/	Loko a hlanganisile marito.
⊂	Loko a hambanisile marito.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

XIYENGE XA A: XITSALWANA

XIVUTISO XA 1

1.1 Ku famba i ku vona.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa ndzungulo.

Mukamberiwa u languteriwa ku rungula hileswi a nga hlangana na swona loko a ri eku fambeni.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Siku, nkarhi na ndhawu lomu a yile kona.
- Xikongomelo xo ya endhawini leyi.
- Lava a hlanganeke na vona.
- Leswi a swi voneke.
- Leswi swi n'wi hlariseke.
- Dyondzo leyi a yi kumeke.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.2 Vutomi bya vana lava tshamaka eswitarateni.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xitsalwana a hlamusela hi vana lava tshamaka eswitarateni.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Swivangelo swa ku va va tshama eswitarateni.
- Tindhawu lomu va talaka ku kumeke kona.
- Migingiriko ya vona ya siku.
- Swiphiko leswi va hlanganaka na swona.
- Minhlango leyi ringetaka ku va pfuna.
- Matitwelo ya vanhu ehenhla ka vona.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.3 **Munhu wo fana na yena ndzi nge n'wi rivali.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mianakanyo.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala hi munhu loyi a nga ta ka a nga n'wi rivali.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Manghenelo lama kombisaka ku twisisa nhlokomhaka.
- Vito ra munhu wa kona.
- Xiyimo kumbe vuxaka bya vona.
- Lomu va hlanganeke kona.
- Leswi swi va hlanganiseke.
- Xivangelo xa ku ka a nga n'wi rivali.
- Matitwelo ya yena hi vanhu va muxaka lowu.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.4 **Ku va maphorisa ya tsandzeka ku endla ntirho wa wona hi mfanelo swi endla leswaku vukungundzwana byi andza. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mavonelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku pfumela kumbe ku kaneta leswaku ku va maphorisa ya tsandzeka ku endla ntirho wa wona hi mfanelo swi endla leswaku vukungundzwana byi andza.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

Ku pfumela

- Manghenelo lama kombisaka ku twisisa nhlokomhaka.
- Tinxaka ta vukungundzwana.
- Swiyimo swa vanhu lava endlaka vukungundzwana.
- Matirhelo ya nawu ehenhla ka vaakatiko.
- Ku tshoviwa ka nawu hi vanhu lava va nga ka swiyimo swa vurhangeri.

Ku kaneta

- Manghenelo lama kombisaka ku twisisa nhlokomhaka.
- Tinxaka ta vukungundzwana.
- Milawu na xiyimo xa kahle swa tihuvo ta nawu.
- Ku va vanhu va tirhisa matimba ya vona ku tshova nawu.
- Vanhu lava nga khomiwa na ku rihisiwa hikwalaho ka vukungundzwana.
- Maphorisa na vatirhelamfumo lava nga hlongoriwa hikwalaho ka vukungundzwana.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.5 Ku tikeriwa loku madokodela ya hlanganaka na kona etindhawini ta vutshunguri.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nkanelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku kanela mhaka ya ku tikeriwa loku madokodela ya hlanganaka na kona etindhawini ta vutshunguri.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Manghenelo lama kombisaka ku twisisa nhlokomhaka.
- Ntirho lowu madokodela ya wu endlaka.
- Ku pfumaleka ka mirhi na switirhisiwa leswi faneleke eswibedhlele.
- Ku tshungula vavabyi lava vabyaka swinene.
- Ku va va nga koti ku vulavula na vavabyi hi ririmi leri va ri twisisaka.
- Ku dyondza thekinoji leyi yi cincaka minkarhi hinkwayo eka swa vutshunguri.
- Ku tluleriwa hi mavabyi yo hambanahambana.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.6–
1.8 Eka swivutiso swa 1.6–1.8 mukamberiwa u ta xiyaxiya swifaniso leswi a nyikiweke swona kutani a tsala xitsalwana hi xin'we xa swona, a aneka mhaka leyi xi n'wi tiselaka yona emiehleketweni. U ta nyika xitsalwana xa yena nhlokomhaka leyi faneleke.

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A:

50

XIYENGE XA B: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO LEHA

XIVUTISO XA 2

2.1 PAPILA RA MAFUNDZA

Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela N'wamabindzu wa ndhawu ya ka vona papila ro khensa yindlu leyi va nga akeriwa endzhaku ka ku va yindlu ya vona yi tshwile.

Papila leri ri na xivumbeko lexi landzelaka:

- Tiadirese timbirhi.
- Xiyimo xa muamukeri xi landzeriwa hi adirese ya muamukeri leyi tsariwaka eximatsini.
- Xiloso.
- Endzhaku ka xiloso ku landzela nhlokomhaka.
- Vundzeni byo kombisa ku khensa yindlu leyi va akeriweke yona.
- Nsariso.

[30]

2.2 XIVIKO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela mukhanselara xiviko xa vulavisisi bya ku yiviwa ka tintambu ta gezi.

Eka xiviko mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka.
- Masiku lawa ndzavisiso wu nga endliwa hi wona.
- Mavito ya loyi xi kongomisiweke eka yena.
- Tinhlokomhakantsongo leti kombisaka magoza lama landzeleriweke eka vulavisisi bya ku yiviwa ka tintambu ta gezi.
- Leswi kumekeke eka vulavisisi lebyi.
- Swibumabumelo.
- Mavito ya mulavisisi na siku.

[30]

2.3 ATIKILI YA MAGAZINI

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala atikili ya magazini a kombisa ku karhateka ka yena hi ku xanisiwa ka swifuwo endhawini ya ka vona.

Eka atikili ya magazini mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka.
- Vito ra mutsari.
- Ndzavisiso wa yena hi ku xanisiwa ka swifuwo endhawini ya ka vona.
- Matitwelo ya yena ehenhla ka mhaka leyi.
- Swibumabumelo.

[30]

2.4 N'WANGULANO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala n'wangulano exikarhi ka vanghana lava nga heleriwa hi ntirho kutani va kuma mali.

Eka n'wangulano mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka.
- Siku, nkarhi na ndhawu.
- Ku thya swimunhuhatwa mavito evokweni ra ximatsi ya landzeriwa hi hikombirhi.
- Ku xewetana.
- Swiendlo swa swimunhuhatwa endzeni ka swiangi.
- Mbhurisano lowu kongomisiweke eka nhlokomhaka.
- Ku songa hungu.

[30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO KOMA

XIVUTISO XA 3

XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:

3.1 KHADI RA XIRHAMBO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala khadi a rhamba vanghana na maxaka eka xinkhubyana xo tlangela sagwadi leri kumiweke hi makwavo eka mphikizano wo yimbelela.

Eka khadi ra xirhambo mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Vito ra murhambiwa.
- Xikongomelo xa xirhambo.
- Siku, ndhawu na nkarhi.
- Maambalelo.
- Nomboro ya riqingho lomu nhlamulo yi faneleke ku ya kona.
- Vito ra murhambi.

[20]

3.2 HUNGU RA SMS

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala mahungu ya mafundza ya sms yo ringana ntlhanuntlhanu laha muxavi a vilelaka hi vukorhokeri bya le hansi lebyi a byi kumeke eka muxavisi.

Eka SMS mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Vito na nomboro ya riqingho laha SMS yi humaka kona.
- Siku na nkarhi lowu hungu ri rhumeriweke hi wona.
- Siku na nkarhi lowu hungu ri amukeriweke hi wona.
- Vundzeni lebyi kombisaka vutshila eka ku angulana exikarhi ka muxavi na muxavisi.

[20]

3.3 SWILERISO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala swileriso leswi faneleke ku landzeleriwa hi vanhu lava tirhisaka layiburari ya mfumo.

Eka swileriso mukamberiwa a nga ha katsa leswi landzelaka:

- Tindhawu lomu swileriso leswi swi faneleke ku landzeleriwa eka tona elayiburari.
- Ku va swakudya na swo nwa swi nga pfumeleriwi endzeni ka layiburari.
- Ku ka ku nga cinciwi matshamelo ya vhanichara.
- Matirhiselo ya tikhomphyutara.
- Makhomelo ya tibuku ta layiburari.

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100